

UDK 811.112.2'374.8 Kristijanović
Izvorni znanstveni članak
Primljen 30. I. 2002.
Prihvaćen za tisak 8. IV. 2002.

Barbara Štebih
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Jurjevska 31/1a, HR-10000 Zagreb

ANEKSNI RJEČNIK IGNACA KRISTIJANOVIĆA

U radu se govori o slabo poznatu rječniku Ignaca Kristijanovića, objavljenju 1840. kao dodatak njegovoj *Grammatik der kroatischen Mundart*. Analizira se struktura rječnika i leksikografskih članaka u njemu.

O životu i radu Ignaca Kristijanovića kao i o njegovim pogledima na jezik mnogo se zna pa smatram da u ovom radu možemo ponoviti samo najvažnije činjenice. Dovoljno je prisjetiti se velikoga utjecaja što ga je na Kristijanovića imao njegov ujak Tomaš Mikloušić, činjenice da je Kristijanović kao svećenik godinama službovao u malim sredinama udaljenima od Zagreba te tako stekao predodžbu o životu i potrebama hrvatskoga puka, da je izdavao *Danicu zagrebečku* i nabožnu prozu upravo kako bi podigao prosvijećenost i kulturu širokih masa. Poznato je da je bio jedan od najžešćih protivnika iliraca, da se suprotstavljao uvođenju jedinstvenoga jezika i imena za sve Slavene (u svojim člancima *Nekaj o horvatskom jeziku* (1848) i *Jošče nekaj o horvatskom jeziku* (1849)) te da je »po pogledima na jezik blizak Starčeviću i svima onima koji narodni jezik dižu na rang književnoga«¹. Zbog njegovih nastojanja da kajkavštinu na području središnje Hrvatske uzdigne na razinu književnoga jezika, Vince će ga nazvati »posljednjim Mohikancem kajkavskoga dijalekta u Hrvata«².

Godine 1834. Kristijanović je u akademjskoj knjižnici pronašao rukopis gramatike Ivana Vitkovića *Gründe der kroatischen Sprache zum Nutzen der Deutschen* što ga je potaknulo da napiše i vlastitu gramatiku. 1837. izlazi njegova *Grammatik der kroatischen Mundart*, gramatika kajkavskoga književnog jezika kojemu je u osnovici zagrebačka kajkavština, a tri godine poslije, 1840, izdaje i aneksni rječnik *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart*. Mada se

¹ Tafra 1993:20

² Vince 1990:44.

o samoj Kristijanovićevoj gramatici dosta pisalo, rječnik je ostao slabo poznat – tek na razini bibliografske jedinice.

Anhang kao aneksni rječnik, prema terminologiji Valentina Putanca³, pripada među djela *praktične leksikografije*, dakle među ona leksikografska djela koja su motivirana posebnom namjenom, u ovom slučaju učenjem kajkavskoga jezika, i stoga donose samo uzak izbor iz leksika nekoga jezika. Tako je i Kristijanovićev rječnik namijenjen korisnicima njegove gramatike te donosi osnovni leksik (Kristijanović će sam svoj dvojezični rječnik nasloviti kao *Zbirku najnužnijih riječi*).

Kajkavski dio rječnika pisan je starom kajkavskom grafijom (Kristijanović će je se odreći tek 1847/8), a njemački goticom⁴.

Anhang ima 260 stranica i sastoji se od šest dijelova: *Sammlung der notwendigsten Wörter* (kajkavsko-njemački i njemačko-kajkavski rječnik), *verschiedene sprichwörtliche Redensarten, Sprichwörter* (Prirečja), *Gespräche im Umgange zur Übung im Kroatisch-Reden und zur Erlangung der Geläufigkeit in der kroatischen Sprache, Vermischte Erzählungen i verschiedene Briefe*.

Najprije se na 79 stranica donosi kajkavsko-njemački rječnik.

Od gramatičkih podataka Kristijanović uz imenice navodi rod (*m, f, n, s* tim da posebno označava zbirne imenice, *coll*), uz glagole vid (*v. impf, v. pf, v. r. impf.*) i prezentski nastavak za prvo lice jednine, a uz pridjeve i priloge samo oznaku vrste riječi (*adj, adv*)⁵.

Kajkavske su natuknice objašnjene na nekoliko načina:

1. donosi se samo njemački ekvivalent (*cirkva* – die Kirche, *cesta* – die Straße),
2. donose se ekvivalenti na njemačkom i latinskom (*pravica* – das Recht, *jus*; *grabancijaš* – der Schwarzkünstler, Tausendkünstler, *mille dolorum artifex, mille artum pentus*; *lilek* – die Puppe eines Insektes, *Nympha*),
3. deskriptivnim određenjem, jer Kristijanović ne uspijeva naći odgovarajući njemački ekvivalent (*celec* – ein ganzer, d. i. noch unverzehrt Gegenstand männlichen Geschlechtes; daher der Vollhengst, ein Beinamen des Schnees, in so ferne dieser noch in der Lage sich befindet, wie er gefallen, also durch seine Bahn aus seiner natürlichen Aufschichtung gebracht ist; *dača* – eine jede Abgabe, welche man dem Landesherrn entrichtet; *gibanica* – der Kuchen von Käse),
4. donose se i njemački ekvivalent i leksikografska definicija (*cviliti* –

³ Putanec 1998:30.

⁴ Pri citiranju iz rječnika njemački će se primjeri samo transkribirati, dok će se kajkavski donositi suvremenom grafijom i pravopisom.

⁵ Kristijanović u svom dvojezičnom rječniku ne navodi brojeve, veznike, zamjenice, uzvike i prijedloge.

winseln, ein sehr helles durchdringendes Geschrei (wie die Schweine) erheben, ergrunzen; vlačuga – eine unordentliche und unreinliche Weibsperson, die schlechten Umgang hat, die Schlampe),

5. donosi se i egzemplifikacija osnovnoga značenja (*perem* – Pelz, womit die Röcke ausgeschlagen werden. Dieses Wort ist von dem Worte *kerzno* was im allgemeinen eine mit Beibehaltung der Haare gegerbte Haut zur Kliederfüttern bedeutet; *pokožiti se* – zunehmen, dick werden, *svinje su se dobro (v žiru) pokožile*, die Schweine haben an der Eichelmastung gut zugenommen),
6. uz njemački ekvivalent Kristijanović navodi i kajkavske sinonime (*melin* – oder vodenica, die Muhle; *naleonjak*, Oberschlächtige; *podsmikač*, Unterchlächtige; *mertučje* – Weingeschirr, vinsko posudje),
7. osim osnovnoga značenja, donosi se i figurativno značnije (*izkotati se* – ausgebrütet werden, zur Welt kommen (etwa das deutsche ausschließen, gem. von Vögeln, Insekten) scherzweise auch von Menschen, der gern im Bette lang liegt; *odabati se* – sich lausen (wie die Henne und das andere Geflügel pflegt, spottw. sagt man auch wenn ein Mensch sich bald an einem anderen Ort beim Jucken kratzt; *perušiti* – rupfen, jemanden um etwas bringen; *zagaziti* – ins Koth gerathen, in eine Ungelegenheit oder sonst in eine Unannehmlichkeit verfallen),
8. već u rječničkom dijelu Kristijanović u sklopu leksikografske definicije donosi i neke konverzacijske fraze (*nabirati* – einsameln, falteln (ein Hemd), anfassen (Perlen); *Jel vnogo nabiraš* – hast du eine reiche Fehsung? fragt zur Weinlesezeit ein Nachbar den anderen; *oboriti* – losbrechen z. B. voda – dežd se je oboril; das Wasser hat durchgebrochen; es hat tüchtig zu regnen angefangen) i frazeme (*odmeknuti* – wegrücken, verücken, wegschieben; *odmeknuti pete* – sich aus dem Staube machen; *ohladiti* – abkühlen; *pri serdcu mu je ohladilo* – es fiel ihm ein Stein vom Herzen).

Rečeno je da je Kristijanovićeve gramatika gramatika kajkavskoga književnog jezika kojem je kao osnovica poslužio zagrebački govor. Vidljivo je to i iz rječnika u kojem je u njemačkom tumačenju kajkavske natuknice napomenuto da se tako govori u Zagrebu ili »bei Agram« (*operta* – eine Last Holz, wie bei Agram vom Landvolke auf dem rücken in die Stadt zum Verkaufe gebracht wird; *žito* – das Getreide, bei Agram Hirse, welches sonst gewöhnlich proso oder auch prova genannt wird).

Zanimljivo je da se kod nekih natuknica čak donose i upute o izgovoru (*zmetati* – wenn es als v. impf. gebraucht, so wird die erste Sylbe gedehnt, wird es aber kurz ausgesprochen, so ist es perfekt).

Njemačko-kajkavski rječnik ima 59 stranica, a njemačke se natuknice objašnjavaju na sljedeće načine:

1. donosi se samo kajkavski ekvivalent (*Arme* – vojska; *empfehlen* – preporučiti; *Pech* – smola),
2. uz natuknicu se navode i njemački sinonim i kajkavski ekvivalent (*abgeben* – (*übergeben*) predati, izručiti, (*mittheilen*) podavati, deliti, zazdeliti, (*vorstellen oder stehn*) obnašati; *anfassen* – (*angreifen*) popazti, prijeti, zgrabiti, (*aufladen*) nagrabiti, d. i. *voll anfassen*, zgrabiti, d. i. *ein mal fassen*, (*Perlen*) nanizati, nizati),
3. njemačka se natuknica još dodatno objašnjava, precizira na njemačkom, a tek se onda donosi kajkavski ekvivalent (*Arm* – (*der Theil des menschlichen Körpers von der Schulter bis zur Hand*) ruka, (*von der Schulter bis an den Ellbogen*) naručaj, rame, (*eines Flusses*) zdruga, zaruk; *begatten, sich* –(*die Begattung der Menschen*) zpoznati žensku, mušku glavu, (*der vierfüssigen Thiere*) pujati se, goniti se, (*des Geflügels, der Frösche u. vgl.*) mrestiti se; *denken* – (*Vorstellungen mit Bewußtseyn haben, urtheilen*) misliti, (*hoffen*) nadejati se, (*gesonnen seyn*) kaniti, nakaniti, namisliti, (*glauben*), mislim, sudim, (*sich erinnern*) zpomenuti se, zmisliti se),
4. uz njemačku se natuknicu navodi i egzemplifikacija na njemačkom jeziku (*erfahren* – *zezvedeti, zeznati, (Erfahrung durch sich selbst bekommen, versuchen, selbst finden, z. B. ich habs an mir erfahren)* kušati, zkušati, zpoznati, (*empfinden*) čutiti, terpeti, preterpeti, podnesti, prestat),
5. donose se njemačka natuknica, njen kajkavski ekvivalent, potom se na njemačkom jeziku deskriptivno određuje figurativno značenje natuknice i donose kajkavski ekvivalenti (*anfahren* – (*angefahren kommen*) dopeljati, pripeljati se, (*an etwas anstoßen*) zadeti, zadevati, (*mit Worten hart begegnen*) karati, pokarati, nahrupiti, resati na koga; *roh* – (*unbearbeitet*) neobdelan, neobtesan, (*ungekocht*) sirov, nekuhan, presen, (*von Sitten*) divlji, nevljuden),
6. uz pojedine njemačke glagolske natuknice navode se i moguće kolokacije koje sadrže taj glagol (*führen* – *Krieg, Prozeß führen* službu, čast obnašati; *einen Namen führen* ime nositi, *Aufsicht führen* pasku imati),
7. Kristijanović i u ovom dijelu svoga rječnika, uz odgovarajuću natuknicu, donosi i poneku konverzacijsku frazu (*gehören* – čiji biti, z. B. *das Buch gehört mir, dem Vater, ta knjiga je moja, očeva, (betreffen, Beziehung haben)* spadati, z. B. *das gehört nicht hierher, to ne spada sim; Gott* – Bog, *Gott lob* hvala Bogu, *Gott gebe* Bog daj, *Gott behüte* Bog obćuvaj, *Gott grüße dich* zdravo, *mit Gott* lebe wohl, z. *Bogom, srečno*).

Već je rečeno kako Kristijanovićev rječnik prije svega ima praktičnu namjenu – izvornoga govornika njemačkog jezika nastoji osposobiti za komunikaciju na kajkavskom. Tu tvrdnju dobro ilustrira način na koji objašnjava značenje njemačkoga pridjeva *fertig*. Kristijanović je očigledno svjestan i

razlika pri izricanju glagolskoga vida u njemačkom i kajkavskom jeziku pa korisnika svoga rječnika nastoji uputiti kako svršenost radnje u kajkavskome treba izraziti svršenim glagolima, *Vollendungszeitwort*, a ne dodatnim leksičkim sredstvima, npr. upotrebom priloga i pridjeva, kao u njemačkom jeziku (*fertig* – (zu etwas bereit) *gotov*, *prip(r)aven*, *na redu biti*, (*geübt*, *geschickt*), *priklad*, *vuren*, (*vollendet*; *wird fast immer durch ein Vollendungszeitwort (verbum perfectivum) bezeichnet, welches die Handlung oder den Zustand, mit dem man fertig geworden, zugleich mit angeibt, sonst auch dokončati, opraviti, zveršiti: ich bin mit dem Anziehen fertig, vre sem se oblekel, vre sem oblečen, gem. vre sem gotov*).

Od gramatičkih se odrednica donose: uz glagol oznake *v. a.* (*verbum activum*), *v. n.* (*verbum neutrum*), *v. r.* (*verbum reciprocum*), uz imenicu oznaka roda (*m, f, n*), uz pridjeve i priloge ponovno samo oznaka vrste riječi.

U trećem dijelu rječnika, naslovljenom *Verschiedene sprichwörtliche Redensarten*, Kristijanović donosi različite poštapalice (*Ah, kaj mi povedaš? Ach, was erzählest du mir; ako je Božja volja – wenn es Gott gefällt, si diis, Deo placet; kaj ja morem zato? jeli ja morem kaj zato? ich kann nichts dafür*), konverzijske fraze (*Čije je to? Wem gehört das?; kak je? kak su kaj? kak se nahadjaju? wie gehts? wie befinden Sie Sich?; glava (zub) me boli – mein Kopf, mein Zahn thut mir weh*) i frazeme. Sve su jedinice donesene abecednim redom s obzirom na početnu riječ.

Kajkavske frazeme Kristijanović obrađuje na nekoliko mogućih načina:

1. donosi adekvatni njemački frazem (*beži kak da bi ga gdo z prutom gonil, er läuft über Hals und Kopf; dušu zpustiti – den Geist aufgeben; gde je velik krič, navadno je mal ptič – ein großes Geschrei, gewöhnlich ein kleines Ei*),
2. značenje kajkavskoga frazema određuje deskriptivno (*baratče z njim kaj i prasica z posejama – er mißhandelt ihm⁶; bob v stenu hitati – vergebliche Dinge tun; vsaki svu kozu dere – pflegt man zu sagen, wenn mehrere beisammen und jeder von einen⁷ anderen Gegenstand spricht*),
3. značenje kajkavskoga frazema određuje deskriptivno, ali donosi i odgovarajući njemački frazem (*ima vekše oči neg želudec – seine Augen sind größer als sein Magen; d. i. er will mehr verzehren, als er verdauen kann; šilo za ognjilo – gleiches mit gleichem vergelten, oder auf grobe Worte folgt eine grobe Antwort; oder: einem mit gleicher Münze bezahlen*),
4. situativno određuje značenje kajkavskoga frazema (*čekaj, dok se mački zderčiju – warte, warte (pflegt man zu sagen einem ungeduldig Wartenden)*).

U četvrtom dijelu, *Sprüchwörter* ili *Prیرهčja*, Kristijanović ne bilježi samo poslovice, već daje i različite frazeme. Jedinice se ponovno donose abecednim redom s obzirom na prvu riječ.

⁶ Na tom mjestu Kristijanović umjesto akuzativa upotrebljava dativ.

⁷ Na tom mjestu Kristijanović upotrebljava akuzativ umjesto dativa.

Uz kajkavsku poslovicu:

1. donosi se odgovarajuća njemačka poslovice (*Dok je goruče nek se železo tuče – das Eisen muß man schmieden, wenn es heiß ist; iver ne pada delko od klade – d. i. der Apfel fällt weit vom Stamme; gde te ne serbi, ne češi se – was dich nicht brennt, das blase nicht*).
2. parafrazira se značenje kajkavske poslovice (*boljši je dobar glas, nego zlati pas; guter Ruf ist mehr wert als Geld; gusta služba, redka halja – der oft den Dienst wechselt, erspart wenig.*),
3. donose se i inačice, njemačke i/ili kajkavske, odgovarajuće poslovice (*kaj god mačka rodi, vse za miši hodi, oder: kaj mačka rodi, rado miše lovi; kaj se od mačke rodi, vse po miši gledi, was von Katzen kommt, will mausen, oder Art läßt nicht von Art; der Apfel fällt nicht weit vom Stamme; ima ga rad kak koza nosa oder ima ga red kak terna v peti – einem ein Dorn in den Augen sein*),
4. donosi odgovarajuću njemačku poslovicu, ali još dodatno objašnjava njeno značenje (*koji istinu guda, z gudalom ga po perstih biju – wer die Wahrheit geigt, den schlägt man den Fedelbogen an den Kopf, d. i. die Wahrheit hört man nicht gern; laže kad zine, laže kad vusta odpre, laže kak da bi orehe tukel – er lügt ohne Scheu – er lügt wie ein Zahnbrecher*),
5. uz kajkavsku i njemačku poslovicu, donosi i latinski ekvivalent (*koji neće čuti, naj čuti – ein ein Esel muß geprügelt werden (Phrix plagis emendatur); Narren muß man die Kolbe laufen; vsaki cigan svoju kobilu hvali, oder vsaki Židov svoju robu hvali – ein jeder Krämer lobt seine Waare (laudat venales, qui vult extrudere merces); za smehom velikem sledi navadno plač – keine Freud ohne Leid (Extrema gaudii luctus occupat)*).

Peti dio Kristijanovićeve rječnika može se smatrati jednim od naših prvih konverzacijskih priručnika. U njemu se donose ogledi razgovora što se vode u određenim prilikama (*med dvemi gosponi, med dvemi priatelmi, od vremena, od jeseni, pozivanje k obedu...*). Cilj je, prema autorovim riječima, vježba i stjecanje vještine u ophođenju na hrvatskome jeziku.

Šesti dio sadrži pripovijetke prikupljene iz različitih izvora (anegdota, priča o Aleksandru Velikom, Diogenešu, poznata basna o cvrčku i mravu), kojima je zajednička didaktična crta.

U posljednjem se dijelu donose primjeri pisama (zahvalni list podložnika svojemu pretpostavljenom, brat sestri, roditeljima...) što opet predstavlja svojevrsnu preteču modernih priručnika te vrste.

U novije vrijeme sve su češća istraživanja hrvatske aneksne leksikografije kao važnoga dijela hrvatske kulturne i jezikoslovne djelatnosti. Kristijanovićev rječnik, iako nevelik, predstavlja, zbog činjenice da je jedan od posljed-

njih kajkavskih rječnika kao i jedan od prvih konverzacijskih priručnika, zbog frazema koje sadrži i načina njihove obrade, djelo koje se pri istraživanju hrvatske aneksne leksikografije ne bi smjelo zaobići.

Literatura

- Auty, Robert. 1982. Kajkavski književni jezik u svjetlu jezičnoga preporoda kod Slavena. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, 19–21.
- Gostl, Igor. 1998. Aneksna leksikografija XVIII. stoljeća. *Filologija* 30–31, 1998, 41–46.
- Kessler, Wolfgang. 1982. Društvena podloga upotrebe hrvatskog kajkavskog jezika u prvoj polovici XIX. stoljeća. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, 217–222.
- Kristijanović, Ignac. 1837. *Grammatik der kroatischen Mundart*. Zagreb.
- Kristijanović, Ignac. 1844. *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart*. Zagreb.
- Ptičar, Adela. 1990. Hrvatski aneksni rječnici u 18. stoljeću. *Rasprave Zavoda za jezik* 16, 223–227.
- Putanec, Valentin. 1998. Dva osnovna paralelna smjera u povijesnom razvoju hrvatske leksikografije: totalna i parcijalna leksikografija. *Filologija* 30–31, 127–132.
- Stolac, Dijana. 1998. Deklinacija imenica u gramatici Ignaca Kristijanovića. *Radovi zavoda za slavensku filologiju* 32, 177–185.
- Šojat, Antun. 1985. Prva objavljena gramatika kajkavskoga književnog jezika. *Rasprave Zavoda za jezik* 10–11, 201–221.
- Šojat, Antun. 1969. Kratki navuk jezičnice horvatske. *Kaj* II:5, 65–81.
- Šojat, Antun. 1969. Kratki navuk jezičnice horvatske. *Kaj* II:7–8, 49–65.
- Šojat, Antun. 1969. Kratki navuk jezičnice horvatske. *Kaj* II:10, 65–81.
- Šojat, Antun. 1970. Kratki navuk jezičnice horvatske. *Kaj* III:3–4, 65–81.
- Šojat, Antun. 1969. Kratki navuk jezičnice horvatske. *Kaj* III:10; 49–65.
- Šojat, Olga. 1962. Život i rad Ignaca Kristijanovića. *Rad JAZU* 324, 63–114.
- Tafra, Branka. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Vince, Zlatko. 1990. *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb.

Das Anschlusswörterbuch von Ignac Kristijanović

Zusammenfassung

Im Artikel wird der Versuch unternommen, das bisher fast unbekannte deutsch-kaikavische und kaikavisch-deutsche Wörterbuch von Ignac Kristijanović vorzustellen. *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart* ist ein Anschlusswörterbuch, dessen Zielgruppe vor allem die kaikavischlernenden Deutschen sind. Man analysiert die Struktur des Wörterbuches und der einzelnen lexikalischen Artikel.

Ključne riječi: aneksni rječnik, struktura rječnika, struktura rječničkoga članka
Key words: annexed dictionary, structure of the dictionary, structure of the article